

KUR'AN'DA İNKÂRCI MAZERETLERİ VE GEÇERSİZLİĞİ

Sinan ÖGE (*)

ÖZ

İlahi dinler, insanın dünya hayatında bir takım sorumlulukları yerine getirmek üzere yaratıldığını ifade eder. Teklifin sahibi olan Allah, insana sorumluluklarını yerine getirecek donanımı ve yeterlilikleri vermiştir. Fakat inkârcılar, her türlü imkâna rağmen, inkârlarına mazeret ve bahaneler üretebilmişlerdir. Kur'an'da, teklifteki yeterliliğin sağlandığı, insanlar için Allah aleyhine hiçbir delilin kalmadığı dolayısıyla ileri sürülebilecek tüm gerekçelerin asılsız bahaneler olacağı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlahi teklif, inkârcı mazeretleri, ahiret

ABSTRACT

Excuses of Disbelievers and their Invalidity in the Quran

Divine religions reports that human beings were created to fulfill the some responsibilities in this world. God, the possessor of divine proposal, has given to human beings the equipment and qualifications to enable to fulfill his responsibilities. But the unbelievers, in spite of every opportunity, was produced some excuses and pleas for their denials. In the Qur'an, emphasized that the proposal qualification was provided and the people no longer has evidence against God and therefore all the arguments put forward are baseless.

Keywords: The divine offer, denial excuses, hereafter

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
e-mail: sinanoge@atauni.edu.tr

Giriş

Dinî düşünceler, başlangıcının ilahî yaratışla tayin edildiğini ortaya koydukları insanın, hayat, ölüm ve sonrasının da aynı ilahî takdirle düzenlendiğini öngörür. Buna göre insan başlangıcı ve sonu itibariyle gayeli bir varlıktır. Bu gayeyi, onu yaratan ve yaratılışında kendi takdirince bir takım hususiyetler tahsis eden Allah belirlemiş ve ona bildirmiştir.

Kâinatı ve insanı yaratan, yaratıcılık vasfı nedeniyle mülkiyet hakkına da sahiptir. Allah'ın insanlara teklifte bulunmasının teolojik temeli de söz konusu bu yaratma-mülkiyet ilişkisi üzerinde temellendirilmektedir. Buna göre insanın yaşam serüveni bir hiçlik ve başıboşluk dolayısıyla anlamsızlık değil, yaratıcısının belirlediği sorumluluklar çerçevesinde gayeli bir mahiyettedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.*" (Kıyâme, 75/36) buyurularak, bu gayeliliğe işaret edilmiştir. Böylece bir sınavna sürecine tabi tutulan insan, dünya sonrası yaşamını bu sınavındaki inanç ve davranışlarına göre tercih etmiş olacaktır.

İlahî teklife muhatap olan insanın bu teklifin gereklerini yerine getirebilecek bir donanıma sahip olmasının gerekliliği açıktır. Teklifin içeriğinde yer alan emir ve yasaklar manzumesini gerçekleştirecek *akli* ve *fiziksel* özellikleri *teklif içi yeterlilik* olarak düşünebiliriz. Ancak bundan da önce teklifin muhataba ulaştırılması gerekmektedir. *Bilişsel yeterlilik* diyebileceğimiz bu durum bir anlamda *teklif öncesi yeterlilik* ve tekliften önce gerçekleşmektedir. Bu bağlamda peygamberlerin misyonu ve elçilik ettikleri ilahi vahyin muhtevasında her iki yeterliliğin sağlanmasına matuf içerik ve fonksiyonun bulunduğunu söyleyebiliriz.

Teklifin başlangıcı ve içeriğindeki bu yeterlilik düzeyine karşın inkârcı birey ve toplumlar, inkârlarına yönelik bir takım bahaneler üretmişlerdir. Buna karşın Allah, söz konusu kesimlerin inkâr sebepleri olarak daha farklı bazı hususları bildirmiştir. Aynı zamanda özellikle ahiret hayatındaki sorgulama ve itiraflardan, inkârcıların dünyada ileri sürdükleri gerekçe daha doğrusu bahanelerin geçersizliğinin ortaya konulduğunu görmekteyiz: "*(Diriltecek ki) ayrılığa düştükleri şeyi onlara anlatsın ve kâfir olanlar da kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler!*" (Nahl, 16/39) Böylece Allah, teklifi için gerekli bütün alt ve üstyapıyı insan için sağlamış, böylece itiraz ve bahaneye fırsat vermemiş ve de bunun doğrulamasını yapmıştır. Ahiret itiraflarında yer alan bu doğrulamayı eskatolojik doğrulama kategorisine örnek olarak sunabiliriz.

Teklif ve Bazı Özellikleri

Mâlik olan bir zatın, mülkünde olan birisini, zorunlu kılma, men etme, mubah kılma gibi hususlarla sorumlu kılması aklın inkâr etmeyeceği bir hu-

sustur. Çünkü genel bir ilke olarak her malikin mülkünde tasarruf hakkının bulunduğu kabul edilir. Yok iken var kılması sebebiyle Allah'ın, insan da dâhil olmak üzere kâinatın her cüzünde yaratma açısından mülkiyeti söz konusudur. İnsanın sorumlu kılınışı bu anlamıyla ilahî tasarrufun bir sonucudur. Sorumluluğun gerçekleştirilmesi ise ya gerekli bilgiyi yaratarak ya da peygamber göndererek sağlanır.¹

Teklif, irade sahibi zatın, içeriğinde külfet ve meşakkat bulunan bir şeyi başkasından istemesidir.² Bu tanıımı yapan Şîî düşünür Tûsî (ö. 460 h.), teklifi sunan (mükellif) zatta bulunması gereken bir takım özellikler sıralar. O'nun, kabîh olanı işlemeyen ve vacibi ihlal etmeyen bir *hakîm*, teklife karşılık sevap vermeye *kâdir*, teklifin sınırlarını *âlim* olması, teklifinde bir *garaz*ının bulunması ve kendisine ibadeti hak ölçüsünde vacip kılması için nimet veren (*mun'im*) olması bu şartlardandır. Son olarak ileri sürdüğü bir özellik ise, mükellefin, teklifin şartlarının tekâmülünü bilmesi, teklife gücünün yetmesi ve kendisine imkân verilmesidir.³

Gerek Nesefti (ö. 508 h.)'nin yukarıda aktardığımız, “teklifle ilgili bilginin yaratılması ya da peygamber gönderilmesi” tespiti, gerekse Tûsî'nin zikrettiği son şart, Allah'ın tasarrufunun keyfi değil, bir takım ilkeler çerçevesinde cereyan ettiği kabulünün bir sonucudur. Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda, insanın teklifi yüklenebilecek ve gereğini yapabilecek donanımda yaratıldığını ve bu donanımın peygamberler aracılığı ile desteklendiğini görmekteyiz.⁴

İlahî teklifte elbette ki Allah hakkında bir fayda temini ya da zarardan korunma düşünülemez. Çünkü Allah'ın ne birilerinin kulluğuna ne de bunu öğrenmeye ihtiyacı vardır. İlahî imtihandaki maksat, imtihan ettiği şeyde kendisine yönelik bir faydayı celp ya da zararı def ihtiyacı değil, imtihan edilenlerin menfaatidir.⁵ Zaten Allah isteseydi herhangi bir denemeye dolayısıyla özgür iradeye mahal bırakmadan, tüm insanları zorla iman ettirirdi.⁶ Ancak bu durumda teklif de ortadan kalkardı. Bu yüzden Allah cebren değil, tam aksine insanların kendi tercihleriyle itaat etmelerini istemiştir.⁷ Allah'ın denemesine

1 Nesefti, Ebu'l-Mu'in, *Tabşiratu'l-Edille* II, Nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II, 7.

2 Tûsî, Muhammed b. el-Hasen, *el-İktisâd fî mâ Yete'alleku bi'l-İtikâd*, Necef, 1979, s. 106.

3 Tûsî, s. 108, 109.

4 Öge, Sinan, *Allah'tan Alem'e İlahi Fiiller*, Araştırma Yay., Ankara, 2009, s. 199, 200.

5 Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, Tah. Mecdî Bâsellûm, Beyrut, 2005, VIII, 209.

6 Bkz. 10.Yûnus, 99.

7 Şerif Murtazâ, Ebu'l-Kasım Ali b. Hüseyin, *İnkâzu'l-Beşer mine'l-Cebri ve'l-Kader*, Tah. Muhammed Ammara, Kahire, 1971 (*Resâilü'l-Adl* içerisinde), I, 305; Abdulcebbâr, Kâdi, *el-Muğnî*, (*el-İrâde*), Tah. el-Eb George Şehhate Kanavati, Kahire, 1962, VI/b, 263.

bir anlamda “insanları yükümlü kılması” da denebilir. Dinî tabirle “teklif” denen bu işlem, biz insanların bir başkasını sınama ve imtihan etme kastıyla yaptığımız işlere benzer. İşte bu benzerlikten dolayı Allah’ın muamelesine de teklif adı verilmiştir.⁸

Teklifle birlikte mükellef kişilere teklifi anlama ve yerine getirme açısından gerekli bazı özellik ve imkânların verilmesinin zorunluluğu noktasında Mutezile ile Ehli Sünnet arasında bazı tartışmalar yaşanmıştır. Mutezile’ye göre Allah bir kulu yarattığında ve aklını ikmal ettiğinde onu başıboş bırakmaz. Hatta onları düşündürüp doğru yola ulaştıran şeylere imkân bulmalarını sağlamanın Allah’a vacip olduğunu söylemişlerdir. Böylece Mutezileye göre, Allah bir kulunu mükellef kıldığı zaman, hikmeti gereği, sayesinde mükellefin itaat edeceği şeyi ona lütfetmesi ve malumundaki en asgari mümkünü ona yapması vaciptir. Allah bir kulu mükellef kıldığında teklifinden sonra ona imkân vermesi (temkin), güç vermesi ve ona salahın en uç noktasıyla da olsa lütfetmesi vaciptir.⁹ Allah’a zorunluluk nispet etmeyen Ehli Sünnet mütekellimleri ise mükellefe gerekli olan donanımın verildiğini kabul etmekle birlikte bunun vacip olduğu ifadesine karşıdır.¹⁰ Neticede vacip densin ya da denmesin herkesin kabul ettiği ortak nokta, teklifin, gerektirdiği ihtiyaçların karşılanması ve ardından karşılığının verilmesi bakımından aklen ve ahlaken sahih standartlarda olduğudur.

Teklif ve içeriğinin bildirilmesi, bilindiği üzere, peygamberler ve ilettikleri vahiyler sayesinde gerçekleşmektedir. Bu yönleriyle peygamberler, elçi, haber veren, uyarıcı, açıklayan, müjdeleyen vs. vasıflarla nitelenmiştir. Görevlerini bihakkın yerine getiren peygamberler böylece yapmış oldukları davet ve tebliğ sayesinde muhatap insanların habersizlik gerekçelerini ortadan kaldırmış olmaktadır. Nitekim Kur’ân’da “*Bu (peygamberlerin gönderilmesi), Allah’ın, halkları habersizken ülkeleri haksız yere helâk etmeyeceği içindir.*” (Enam, 6/131) ayetiyle bu yöne işaret edilmiş ve cezayı haklı kılan sorumluluğun ancak bildirim sayesinde adilane tahakkuk edeceği ve bunun da peygamber göndermek suretiyle sağlandığı belirtilmiştir.

Yine pek çok ayette hem dünyevi hem de uhrevi cezaların insanların yapmış oldukları işlerin bir karşılığı olarak verildiğine sık sık vurgu yapılmıştır.

8 Râzî, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr*, Ter. Heyet, Ankara, 1988-1995, X, 270.

9 Abdulcebbar, Kâdî, *el-Muhîr bi’-Tefkîf*, Tah. Ömer Seyyid Azmî, Kahire, tsz., s. 233; a. mlf., *el-Muğnî fi Ebvâbi’-Tevhîdî ve’l-Adl*, XI, (*et-Teklîf*), Tah. Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulhalim en-Neccâr, Kahire, 1965, s. 127; Cüveynî, İmamü’l-Harameyn Ebu’l-Meâlî Abdulmelik, *el-İrşâd*, Tah. Es’ad Temim, Beyrut, 1996, s. 248.

10 Ehl-i Sünnet mütekellimlerinin Allah hakkında vücûbiyetin olamayacağı noktasındaki görüş ve delilleri için bkz. Öge, *Allah’tan Alem’e İlahî Fiiller*, s. 85-94.

Diğer bir ifadeyle suçsuz bir ceza asla söz konusu değildir. Bu ayetlerden bir kaçısı şu şekildedir:

“Öncekiler sonrakilere, “Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur. Artık **kazanmış olduğunuz şeylere karşılık**, azabı tadın” derler.” (Araf, 7/39)

“Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini **işledikleri günahlarından dolayı** yakalayiverdik.” (Araf, 7/96)

“(Ona), “İşte bu **kendi ellerinin önceden işledikleri yüzündendir**. Allah, kesinlikle kullara zulmedici değildir” (denir.)” (Hacc, 22/10)

“O gün kimseye, hiç mi hiç zulmedilmez. Size ancak **işlemekte olduğunuz şeylerin karşılığı** verilir.” (Yasin, 36/54)

“Bugün herkese **kazandığının karşılığı** verilir. Bugün asla zulüm yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.” (Mümin, 40/17)

Allah'ın Mazeret İmkânı Bırakmaması

Kur'an'ı Kerim'de pek çok ayette Allah'ın insanlara hak yolu gösterdiği, açıkladığı ve böylece insanlara inançsızlıklarına bilgilenme açısından bir bahane bulma fırsatı verilmediği ifade edilir. Mükelleflerin tüm ihtiyaçları karşılandığından ahirette Allah'a karşı ileri sürebilecekleri geçerli herhangi bir gerekçe kalmayacaktır. Böylece “O gün zulmedenlere mazeretleri fayda sağlamaz, Allah'ı razı edecek amelleri işleme istekleri de kabul edilmez.” (Rum, 30/57), “O gün zalimlere, mazeretleri fayda vermez. Lânet de onlarıdır, kötü yurt da onlarıdır.” (Mümin, 40/52)

Aşağıdaki ayette Mekkelilere daha önceden Yahudi ve Hristiyanlara kitap indirildiği gibi Kur'an'ın bir delil ve yol gösterici olarak indirildiğinden bahsedilir. Böylece ilahî tekliften habersizlik, doğru yolu bilememe gibi bahaneleri kalmayan müşrikler, ilahî ayetleri yalanlamalarından dolayı ayetin devamında zalimlikle suçlanmaktadır. Zira bir taraftan kendilerine kitap indirilmese ya da peygamber gelmese, şirkleri lehine bu durumu bahane olarak uyduracakları anlaşılmaktadır. Ancak öte yandan hakikatte peygamber ve resul gelmesine rağmen, özellikle Mekke müşriklerinin ileri gelenleri, hem kendileri yeterli bir açıklama ve genel bir hidayeti içeren ilahî ayetleri yalanlamış hem de başkalarının bu ayetleri dinlemelerine ve inanmalarına engel olmak için mücadele etmişlerdir. Hak yola girmeye hazırlananların aleyhine o yolu kesmişlerdir.¹¹ Dolayısıyla ayette de ifade edildiği üzere gerçekliği hem kendisi hem de baş-

11 Rıza, Muhammed Reşid, *Tefsiru'l-Menâr*, Mısır, 1990, VIII, 182.

kaları için engellemekten daha büyük bir zulüm olmasa gerektir.

“Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hristiyanlara) indirildi. Biz onların okumalarından habersiz idik.” demeyesiniz yahut “Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk.” demeyesiniz, diye bu Kur’an’ı indirdik. İşte size Rabbinizden açıkça bir delil, bir hidayet ve bir rahmet geldi. Artık Allah’ın ayetlerini yalanlayan ve (insanları) onlardan çeviren kimseden daha zalim kimdir!? İnsanları ayetlerimizden alıkoymaya kalkışanları, yapmakta oldukları engellemeden dolayı azabın en kötüsü ile cezalandıracağız.” (Enam, 6/156, 157)

Bu noktada İmam Mâtürîdî (ö. 333 h.)’nin gündeme getirdiği bir problemi ve çözümüne yönelik tespitini nakletmemiz yerinde olacaktır. Mekkeli müşrikler hem kendilerine indirilen bir kitap olmadığını hem de mevcut Tevrat ve İncil’in kendi lisanlarıyla indirilmediğini, okuyamayacaklarını bahane edebilirlerdi. Mâtürîdî böyle bir mazeretin geçerli olmadığını söylemektedir. Ona göre, eğer insanlara teklifi bilme, öğrenme, anlama gibi sebeplere ulaşma imkânı verilmişse, teklifle birlikte sebeplerin doğrudan verilmesi zorunlu değildir, bu tarz bir teklif caizdir.¹² Bu tespitin günümüz açısından şu değeri vardır: Arap toplumu dışındaki insanların, Kur’an’ın Arapça ve Arap coğrafyasında indirilmesini mükellefiyetlerini ihmal etme hususunda bahane edemezler. Çünkü Kur’an’ın hem kendisine hem de tercüme ve tefsirler vasıtasıyla anlamına ulaşma bakımından tüm insanlık imkân ve yeterlilik sahibidir. Öte yandan bazı İslam âlimlerine göre Allah, peygamber göndermeden helak azabını gerçekleştirmezken, Mâtürîdî’ye göre helak için peygamber gönderilmesi şart değildir. Zira Allah insanlara peygamberden önce akıl delilini vermiştir. Eğer akıllarını gereğince kullanıp, düşünürlerse Allah’ın kendileri üzerindeki hakkını bilir ve idrak ederler. Bu yüzden şayet Allah peygamber göndermeden helak etmiş olsaydı, yine de bir delil ve açıklama üzerine helak etmiş olurdu. Ancak Allah, fazlı ve iyiliğinin bir sonucu olarak sadece bu akıl ayetini vermekle helak etmemekte, ardından başka ayetler de göndermektedir.¹³

Ahiretteki sevap ya da azap türünden karşılıklarda temelde dünya amelleri esas alınacaktır. Allah bu durumu sık sık hatırlatarak, ahiret azabının rastgele ve gereksiz değil, insanın ameline göre olacağını şimdiden bildirmiştir: *“Sonra hepiniz, gaybı da görülen âlemi de bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduğunuz şeyleri size haber verecek.”* (Tevbe, 9/94), *“De ki: “Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, müminler de göreceklerdir. Sonra gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah’ın huzuruna döndürüleceksiniz. O da size bütün*

12 Mâtürîdî, IV, 322.

13 Mâtürîdî, VII, 324.

yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir.” (Tevbe, 9/105) *“Sonunda dönüşünüz bizedir. (Biz de) bütün yaptıklarınızı size haber vereceğiz.”* (Yunus, 10/23). Ahiret hayatında da azaba sebep olan ameller tekrar hatırlatılıp böylece dünyadaki vadin gerçekliği ve azabın bir karşılık olduğu gösterilmiş olacaktır.

Peygamberlerin davetleri ve iddialarında doğruluklarını ispat eden ayetler, inanmak isteyenler için ikna edici bir mahiyet taşısa da çoğu inkârcı için sadece işi yokuşa sürmek için bir bahane aracı olarak talep konusudur. Yine de Allah aleyhlerine bir delil olması ve mazeret üretmemeleri için hem peygamber göndermiş hem de ispat ayetlerini göstermiştir. Aşağıdaki ayetlerde inkârcılardaki bu çelişki açık bir şekilde ortaya konmuştur: Ayet gelmese, ayet isterler; geldiğinde ise reddederler:

“İnanmayanlar, “Doğru söylediğine dair bize Rabbinden açık bir delil (bir mucize) getirse ya!” dediler. Önceki kitaplarda olanların apaçık delili (olan Kur’an) onlara gelmedi mi? Eğer biz onları o Kur’an’dan önce bir azap ile helâk etseydik mutlaka, “Ey Rabbimiz! Keşke bize bir peygamber gönderseydin de alçalıp rezil olmadan önce ayetlerine uysaydık” derlerdi.” (Taha, 20/133, 134)

“Andolsun biz, her ümmete, “Allah’a kulluk edin, tâğûttan kaçının” diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün.” (Nahl, 16/36)

İnkârcıların Gerekçe Olarak Sunduğu Mazeret ve Bahaneler

Allah mükelleflere teklifi anlamaları ve kabullenmeleri için gerekli tüm imkânları vermiş olsa da yukarıda ifade edildiği üzere inanma iradesi olmayanlar için tüm bu delil ve ayetler ikna özelliği taşımamaktadır. Zaten imanın sırf bilişsel bir olgu olmaması da bu nedenledir. Kur’ân-ı Kerim’de hem nüzul döneminde hem de öncesinde inkârcılıkla vasıflanan kişi ve toplulukların kendi inkârlarına yönelik ileri sürdükleri ya da hallerinden anlaşılan bir takım gerekçelerin zikredildiğini görmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tüm bu gerekçe ya da bahaneler akli ya da ahlaki geçerliliği olmayacak bir takım zafiyet ya da olumsuz niteliklerden ibarettir. Bunlardan temel birkaç tanesi şu şekildedir:

a. Sosyal Statü Kibri

Bazı elebaşı inkârcılar İslam’ın öngörmüş olduğu insanlar arası adalet ilkesini, mevcut sömürü sistemlerini engelleyici mahiyette gördüklerinden, Peygamberin davetini sosyal ve siyasal statülerini gerekçe göstererek reddetmiş ve daha önceden insani haklardan mahrum ettikleri insanlarla aynı inancı paylaşmanın kendileri aleyhine bir makam kaybı olacağını düşünmüşlerdir.

Nitekim dine davet mücadelelerinde peygamberlere ilk tepki ve direniş, ilgili toplumlarda siyasal yapıyı ellerinde bulunduran ve kilit noktalarda hâkimiyet kurmuş olan soylular, servet sahipleri ve güçlüler tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Kendilerine, tanıdıkları ve tasdiklerini gördükleri diğer müminlerin yaptığı gibi iman etmeleri teklif edilince, sadece inanmamakla kalmayıp bunu akli ve ahlaki bir zemin üzerine bina etmeye çabalamışlardır. İlginç olan bir husus da iman edenleri aklen, ahlaken ve toplumsal seviye bakımından düşüklük ve alçaklıkla suçlamış olmalarıdır. Kur'ân'ın ön gördüğü akletme, iman etmelerini gerektirirken; mevcut akletme(!) seviyeleri iman etmemelerini gerektirmiştir, en azından gerekçeleri bu olmuştur.

Hız. Nuh, kavmini Allah'tan sakınmaya ve kendisine itaat etmeye çağırırken, onların karşılığı "Sana en aşağı kesimler tabi olup dururken, sana iman mı edeceğiz?" (Şuarâ, 26/111) sözü olmuştur. Mekke müşriklerinin Hız. Muhammed (sav)'e olan tepkileri de bundan farksız olmamıştı: "Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın!" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler." (Bakara, 2/13) Özellikle münafıkları nitelediği düşünülen bu ayette, inanç ve davranış bakımından tutarsız olan münafıkların gerçek sefihler olduğu vurgulanmıştır. Zira onlar bu yaptıkları ve gerekçeleriyle kendilerine iyilik yaptıklarını zannetmektedirler. Oysa gerçek anlamda sefih olan kişi, ıslahta bulunduğunu zannettiği hususta ifsat edici, muhafaza ettiğini düşündüğü şeyde de zayi edicidir. Münafık da Allah'a itaat ettiğini zannettiği hususta O'na isyan etmekte, O'nu tasdik ettiğini zannettiği hususta inkâr etmekte, kendine iyilik yaptığını zannettiği hususta ise aslında kötülük yapmaktadır.¹⁵Bu nedenle Allah, onların inkârlarına gerekçe olarak sundukları "kendilerinin akıllı, müminlerin sefih olduğu" şeklindeki iddialarını reddedip, tam aksi bir gerçekliğin olduğunu dikkatlere sunmuştur. İmam Maturidi sefehî, ilmin zıttı olan cehalet kavramını kullanarak tanımlar. Buna göre sefehî, hikmetin zıttı olup kişinin batıl olduğunu bilmesine rağmen cehaletle amel etmesidir. Ehli kitap ya da münafıklar da tutundukları dinin batıl olduğunu, müminlerin dinlerinin ise hak olduğunu bilen kişilerdir.¹⁶

b. Atalara Bağlılık

Mekke müşriklerinin bariz vasıflarından biri olan atalara körü körüne bağlılık, onların ilahi daveti reddetmelerinde de etkili olmuştur. Şirklerinden vazgeçmemelerinin gerekçesi olarak atalarının o inanç ve yolu kendilerine bı-

14 Yolcu, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, İstanbul, Çıra Yay., 2004, s. 194.

15 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Têvîli'l-Kur'ân*, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, 2000, I, 295.

16 Maturidî, I, 385.

rakmalarını göstermişlerdir: “Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?” (Bakara, 2/170). Taklit, özellikle de yanlışa yönelikse, İslam’ın asla kabullenemeyeceği bir husustur. Zira taklidin olduğu yerde düşünme, sorgulama ve bilinç olmayacaktır. Oysa Kur’ân düşünen bir kavimde karşılığını bulacaktır. Bu nedenle yukarıdaki ayetin de işaret ettiği üzere teffekkür ve istidlal, dolayısıyla kişinin hatırına gelen şeylere ya da başkasından duyduklarına delilsiz olarak dayanmayı terk etmesi zorunlu bir ilkedir.¹⁷

c. Şımarma ve Garanti Hissi

Yahudiler, kendilerine Cehennem azabının sadece buzağıya tapınma müddetleri olan 40 gün kadar dokunacağını iddia etmişler, bunu üzerine “Bir de dediler ki: “Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.” Sen onlara de ki: “Siz bunun için Allah’tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmeyiz- Yoksa siz Allah’a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?” (Bakara, 2/80) ayeti nazil olmuştur.¹⁸ Bu söylemlerinde onların kendilerini Allah’ın seçkin evlatları olmaları kabulünün bir yansımasını görmekteyiz. Bu seçilmişlik ve kendilerine asılsız güven duygusu tarihte olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de vahye karşı tavırlarında onları vurdumduymazlık ve şımarıklığa sevk etmiştir. Kendilerine olası bir azabın ancak bir babanın oğluna veya sevenin sevdiğine azabı gibi kısa bir süre olacağını, sonrasında razı olup cennete gireceklerini düşünüyorlardı.¹⁹ Dolayısıyla kendi zanlarınca söz konusu sebep ve sayılı azabın dışında bir azabı kendileri için öngörmediklerinden Hz. Peygamber’e inanmamayı bir risk ve azap sebebi olarak düşünmemişlerdir. Böylece “Uydurdukları bu şey, dinleri hususunda onları yanıltmıştır.” (Ali İmran, 3/24) ayetinde de ifade edildiği üzere seçilmişliklerine, özerkliklerine ve garanti altında olduklarına yönelik bu inanışları onları hakkı kabulde aldanmaya sürüklemiştir. Nitekim aynı şımarıklık Hz. Musa zamanında da kendini göstermiş ve “Hani siz, “Ey Mûsâ! Biz Allah’i açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.” (Bakara, 2/55) ayetinde ifade edilen talebi bildirecek düzeyde ileri gidebilmişlerdi.

d. Kıskançlık

Ehli kitap, sahip oldukları riyasetin, seleflerinden ve tabilerinden elde ettikleri menfaatlerin gitmesinden korktukları için iman etmemişlerdir. Aynı

17 Râzî, IV, 207.

18 Taberî, II, 277.

19 Mâturidî, I, 501; II, 344.

zamanda onlar, inanmış olanların da bu inançlarından dönmelerini ve kendi dinlerine tabi olmalarını arzulamışlardır. Bu durum şu ayetle gündeme getirilmiştir:

“Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdi-lik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.” (Bakara, 2/109)

e. Kadercilik

Hz. Peygamberin nübüvvetini inkâr edenler, bu inkârlarına kendilerince dinî bir gerekçe bulmuş ve küfürlerini bu sayede meşrulaştırmaya kalkışmışlardır. Bir anlamda cebrî düşüncüyü kullanarak, Hz. Peygamber’in davetinin gereksizliğini şu sözleriyle ispata çalışmışlardır: “Ey Muhammed, şayet Allah iman etmemizi dileyseydi, sen gelsen de gelmesen de biz iman ederdik. Fakat Allah kâfir olmamızı dilemişse, sen gelsen de gelmesen de yine küfrümüz olacaktı. Dolayısıyla her şey Allah’tandır. Öyleyse senin peygamber olarak gönderilmende herhangi bir fayda ve hikmet yoktur.”²⁰ Alay etmeyi de içeren bu anlayışları, *“Allah’a ortak koşanlar, dediler ki: ‘Allah dileyseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.’ Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.”* (Nahl, 16/35) ayetiyle dile getirilerek, geçersizliği ifade edilmiştir. Bir sonraki ayette ise dalaletin bir hak ediş olduğu vurgulanarak söz konusu cebir iddiası reddedilmiştir: *“Biz her ümmete ‘Allah’a ibadet edin ve tağuttan kaçının’ diye bir peygamber gönderdik. Kimisini Allah doğru yola hidayet etti, kimisine ise dalalet hak oldu.”* (Nahl, 16/36). Allah, herkese peygamberler ve onların vazifesini devam ettirenlerle hak yolu gösterdiği ve beyan ettiği için artık kimsenin Allah’ın dilemesini istismara hakkı kalmamıştır. Bu yüzden Allah *“Yahut, ‘Allah beni doğru yola iletseydi, elbette O’na karşı gelmekten sakınanlardan olurdum’ demesin.”* (Zümer, 39/57) ayetiyle böyle bir gerekçenin haksızlığını ve geçersizliğini bildirmiştir.

f. Saptırılma

Ahiret hayatında azapla yüzyüze gelen inkârcılar, hakikati tüm çıplaklığıyla kavradıkları için, dünyadaki inkârlarını ve sebeplerini itiraf etmektedirler. Bunlardan biri de atalarını, büyüklerini ve kendilerini inkâra sevk eden şeytan ve diğer insanları²¹ suçlamalarıdır: *“Bizi ancak (önderlerimiz olan) suçlular saptırdı.”* (Şuara, 26/99), *“Yine şöyle diyecekler: ‘Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Ey Rabbimiz! Onlara iki*

20 Râzî, XIV, 211.

21 Taberî, XIX, 368; Râzî, XVII, 353.

kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat.” (Ahzab, 33/67, 68). Onların da itiraf ettiği üzere körü körüne bağlanılan ve sorgulanmayan bazı otoriteler tabilerinin inkârına sebep olmaktadır. Ancak önderlerinin saptırdığı bahanesi kabul edilebilir bir gerekçe olmayacaktır. Zira o sapkınlıktan kurtulmaları için gerekli yol gösterme ve açıklama peygamberler ve mesajlarıyla sağlanmıştır.

Allah'ın Bildirdiği İnkâr Sebepleri

a. Karakter Alçaklığı ve Aptallık

Hız. Muhammed (sav), kendisinin başta tevhit inancı olmak üzere Hız. İbrahim'in bildirdiği temel esasları tebliğ ettiğini ifade ederek, Hız. İbrahim'e aidiyet iddiasında bulunan Yahudi, Hıristiyan ve Mekkelilere kendilerine inanmaları gerektiğini ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle Hız. İbrahim'e inandıkları ve tabi oldukları iddiasında olanların onun davet ettiği “hanîf” dine çağırın Hız. Muhammed'e de inanması zorunludur. Ancak Allah bu daveti reddedenleri, “kendini alçaltın, bilmeyen” diye nitilemektedir: “*Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.*” (Bakara, 2/130)

Ayette geçen “nefsin sefehliği”, nefsin tanımama ve onu zarara sokma; onu helak ve yok etme, saptırma gibi anlamlar taşımaktadır.²² Hız. İbrahim'in tevhit vurgusunu hatırlayacak olursak, kendini tanıma ile Allah'a bir olarak inanma arasındaki çizgiyi dolayısıyla ayetteki mesajı anlayabiliriz. Zira insanın bireysel farkındalığı şirki değil tevhid gerektirir.²³ Bu bağlamda Razi ayetteki mesajı şöyle ifade etmektedir: “Eğer bu kişi kendi nefsi üzerinde düşünseydi, kendisinde Allah'ın sanatına dair bulduğu izlerle, Allah'ın birliğine ve hikmetine istidlal eder, böylece Hız. Muhammed (sav)'in hak peygamber olduğu sonucuna ulaşır.”²⁴ Dolayısıyla benliği akli ve ahlaki düzeyde zayıflatmak ve alçaltmak inkâr için menfi bir zemin hazırlamak demektir.

b. Gurur

Dünyayı talep, Allah hakkında yalan söyleme, hakkı yıkıp batılı inşa gayreti, fesat ve nesilleri bozma gibi olumsuz fiilleri zikredilen münafıklara Allah'tan korkmaları emredildiğinde, gurur ve taassupları bu hak daveti reddetmelerine sebep olmuştur. Günahı işlemeye yönelik gururları ya da günah sebebiyle perçinleşen gururları peygamberin davetini kabulden onları alıkoymuştur.²⁵ Ki-birleri ve gururları sebebiyle kendilerine yapılan nasihat ve irşadı, kendi algıla-

22 Râzî, III, 481.

23 Konuyla ilgili bkz. Öge, Sinan, “*Fıtratın Misâkı*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Erzurum 2004, ss. 243-263, s. 252 vd.

25 Râzî, V, 17, 18.

rındaki izzete aykırı bir zillet olarak tahayyül etmektedirler²⁶: “Ona “Allah’tan kork” denildiği zaman, gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!” (Bakara, 2/206).

Asabiyet ve zenginliğe dayalı gurur, İsrailoğullarının Talut’un komutanlığını kabul etmelerine de engel olmuştu. Yöneticiliği krallar soyundan ve de zengin kişilerin hakkı olarak görmelerinden dolayı bu özelliklere sahip olmayan Talut’u bilgi ve fiziksel özellikler bakımından yeterli olmasına ve Allah tarafından seçilmesine rağmen kabul etmemişlerdi.²⁷ Böylece ilahi emri, gururlarına yedirememiş ve yöneticiliği ilahi emre rağmen kendi hakları olarak görmüşlerdir: “Peygamberleri onlara, “Allah, size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi” dedi. Onlar, “O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir” dediler. Peygamberleri şöyle dedi: “Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.” Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Bakara, 2/247)

c. Azap ve Musibete Meydan Okuma

Mekke müşriklerinin inkâr sebeplerinden biri olarak Allah teala ilginç bir hususu zikretmektedir. Onların Hz. Peygamber’e inanmamalarına, kendilerinden önceki insanların başlarına gelenleri beklemeleri ve değişik azapları gözleriyle görmek istemeleri engel olmuştur. Önceki inkârcı milletlere toplu olarak azap edilmesi ya da onların sıradışı cezalara çarptırılmalarından ders almak yerine, alay edercesine benzeri tehditlerin uygulanmasını talep etmişlerdir: “İnsanlara hidayet geldikten sonra onların inanmalarına ve Rab’lerinden mağfret dilemelerine, ancak, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesi, ya da kendilerine azabın göz göre göre gelmesi (yönündeki beklentileri) engel olmuştur.” (Kehf, 18/55) Tabiri caizse şımarık bir ruh haliyle ateşle oynamışlardır. Çünkü inat edip, işi yokuşa sürmeseler, iman etmelerini gerektirecek yeterli deliller onlara verilmiştir. Böylece onları imandan alıkoyan şey başka bir şey değil sadece inatlarıdır.²⁸ Anında bir azap ve toplu helak görmemeleri ise inkârları hususunda kendilerine cesaret ve ısrar hissi uyandırmış, böylece inkârlarına inkâr katmışlardır. Nitekim benzeri talepler daha önceki peygamberler döneminde de görülmüştür: Şuayb peygamberin kavmi: “Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi gökten üzerimize bir parça düşür.” (Şuara, 26/187); Hud peygamberin kavmi: “Dediler ki: “Sen bizi ilahlarımızdan çevirmek için mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize vadettiğini getir” (Ahkâf,

26 Reşid Rıza, II, 200.

27 Râzî, V, 339.

28 Maturîdî, VII, 186.

46/22); Hz. Salih'in kavmi: "Nihayet deveyi kestiler, Rablerinin emrine karşı geldiler ve "Ey Salih! Sen eğer (dediğin gibi) peygamberlerden isen, haydi bizi tehdit ettiğin azabı getir" dediler." (Araf, 7/177); Hz. Lut'un kavmi: "Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?" Kavminin cevabı, "Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi Allah'ın azabını getir bize" demeden ibaret oldu." (Ankebut, 29/29) ve Nuh kavmi: "Dediler ki: "Ey Nûh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı getir." (Hud, 11/32)²⁹. Mekkeli müşrikler de kendilerinden önceki dalalet ehli insanların ahlakıyla benzeşmiş ve onları taklit etmişlerdir. Böylece ayette onların başlarına azap gelmeden iman etmeme hususunda öncekiler gibi olduklarını ifade eden bir kinaye bulunmaktadır.³⁰

d. Büyükleme, İşi Yokuşa Sürme ve Haddi Aşma

Kur'an'da inkâr gerekçesi olarak dile getirilen en önemli unsurlardan biri ve en yoğun olarak zikredilene büyükleme (istikbar)dir. İblis'in isyanında görülen bu duygu ve tavır, daha sonraları pek çok inkârcı kişi ya da toplumda görülmüştür. Bilindiği üzere İblis'in Hz. Âdem'e secde emrine isyanındaki gerekçesi kendisinin ateşten, onun ise topraktan yaratılmış olması idi: "Allah: "Ey İblis! Bizzat kudretimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Kibirleşmek mi istedin yoksa yücelerden mi oldun?" İblis dedi ki: "Ben ondan üstünüm. Beni ateşten onu ise çamurdan yarattın." (Sad, 38/75, 76). Böylece Hz. Adem'i Allah'ın uygun görmesine rağmen, secdeye layık görmemiş, kendisinin daha üst derecede olduğunu düşünmüş ve böylece ilahî emre sadece muhalefet etmekle kalmamış aynı zamanda kibirle o emri beğenmemiştir. Zaten küfrüne sebep olan da salt isyanı değil bu tavrıdır: "Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu." (Sad, 38/74) Öyle görünüyor ki bu tarz bir kibir, kendi hevasını, aklını ve kabullerini, ilahi iradeden de üstün ve doğru görmeye vardiabilececek düzeyde tehlikelidir.

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat için yeter mucize olan Kur'an'a rağmen işi yokuşa sürme maksadıyla keyiflerine göre mucizeler istemişlerdir: "Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler. Ant olsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar (istikbar) ve büyük bir taşkınlık gösterdiler." (Furkan, 25/21)

Allah, inanmaları için gerekli imkânları vermişken, "Ben bunu değil, şunu isterim." tarzındaki bir talep, kendini bilmeme, küstahlaşma ve haddi aşmadır.

29 Şenkîti, Muhammed Muhtar, *Ezvâ'u'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1995, III, 304.

30 İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve'r-Tenvîr*, Tunus, ed-Daru't-Tunusiyye li'n-neşr, 1984, XV, 350, 352.

Öte yandan talep ettikleri iki husus yani Allah'ı açıkça görme ve meleklerin peygamber olarak indirilmesi ya da kendilerine peygamberin doğru söylediğini sözlü olarak bildirmesi önceki vahiylerden de bilindiği üzere sünnetullahı uymamaktadır. Dolayısıyla onların bu talepleri işi sarpa sardırma yahut alay etmek içindir. Zaten mucizeler, peygamberin nübüvvet iddiasının Allah tarafından sözlü olarak tasdiki konumundadır.³¹ Öte yandan Hz. Muhammed (sav)'i nübüvveti layık görmeyip kendilerini buna ehil görmeleri, onu kendilerinin dengi olarak saymamaları istikbarlarının diğer bir yönüdür.³² Nitekim "Çünkü onlar, kendilerine, "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" denildiği zaman, inanmayıp büyüklük taslıyorlardı. "Biz, mecnun bir şair için tanrılarımızı mı bırakacağız?" diyorlardı." (Saffat, 37/35, 36) ayetinde, bu büyüklüklerinin onları peygamberi ve tevhit çağrısını kabul etmemeye sevk ettiğini görmekteyiz.

İnkârcıların kibirleri sadece daveti reddetmede değil, Allah'ın ayetleri dolayısıyla peygamberiyle mücadelelerinde de etkin olmuştur: "Allah'ın ayetleri üzerinde kendilerine gelen bir delil olmadan tartışanların gönüllerinde, ulaşamayacakları bir büyüklük vardır. Sen Allah'a sığın. O şüphesiz işitendir, görendir." (Mümin, 40/56) Batıl mücadelelerinin sebebi olan kalplerindeki kibir, peygamberin nübüvvetini kabul etmelerinin, onun emrinin altına girecek olmalarını gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat inkârcıların kalplerinde peygamberin hizmetinde bulunmaya razı olmayacak bir büyüklük yatmaktadır.³³

Câsiye suresindeki ayetler ise kibre bürünmüş inkârcının psikolojisini ve kibrinin fiillerine nasıl yansıdığını çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır: "Kendisine Allah'ın ayetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!" (Câsiye, 45/8). Allah'ın ayetlerini dinleyip, onun bir beşer kelamı olmadığını, ne peygamberin ne de kendilerinin böyle bir kelamı inşa edemeyeceklerini anlamalarına rağmen,³⁴ bu durum işlerine gelmediği için, nazmı ve muhtevasıyla o ayetleri hiç duymamış gibi davranıp eski hallerinde ısrar etmişlerdir. İnsani ilişkiler açısından bile Allah'ın buğzunu celp edecek bu hal ve davranış, peygambere ve vahye yönlendirildiğinde daha da vahim bir hal almaktadır.³⁵

31 Râzî, XVII, 211; Zühayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Dımaşk, Daru'l-Fikri'l-Muasır, 1418 h., XIX, 43.

32 Maturîdî, VIII, 18.

33 Râzî, XIX, 318.

34 Maturîdî, IX, 218.

35 İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavranlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul, 1991, s. 191, 195.

Hakikati kabullenmelerine engel olan kibirleri, bu sefer o hakikatle alay etmelerine sebep olmuştur: *“Ayetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!”* (Casiye, 45/9) Bu ayette vadedilen azap uygulandığında, yukarıdaki ayette bildirilen kibirli tavırları hatırlatılacak ve böylece kibrin karşılığı olan zillet cezası verilmiş olacaktır: İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: *“Ayetlerim size okunmuştu da sizler büyüklük taslamış ve günahkâr bir kavim olmuş değil miydiniz?”* (Casiye, 45/31)

İnkârcı kibrinin bir diğer alanı ise Allah’a ibadettir. *“Rabbimiz şöyle dedi: ‘Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.’* (Mümin, 40/60) ayetinde müşriklerin Allah’a kulluktan, dolayısıyla ona duadan ve ihtiyaçlarını karşılamaını beklemekten imtina ettiklerini görmekteyiz. Kur’an ıstılahında ibadet, kulluğu Allah’a has kılmak ve onun tekliğini itiraf etmek anlamına gelmektedir.³⁶ Tüm bu hususları Allah’tan başka varlıklara ait kılmış zihinler, onları terk edip sadece Allah’a kul olmayı kibirlerine yediremedikleri için şirklerinden vazgeçememişlerdir. Bu noktada yaratıcısına boyun eğmede bile direten bir duygu olan kibrin ne derece tehlikeli bir hastalık olduğunu görebiliriz.

Büyüklenme, peygamberleri ve doğruluklarını ispat için kullanılan mucizeleri kabullenmede ciddi bir engeldir. Bu menfi duygu, insanların benlikleriyle çelişme ve vicdanlarının sesini dinlemeyip hakikati reddetmelerine sebep olmaktadır. Nitekim *“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından (uluwv) ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”* (Neml, 27/14) ayetinde Firavun ve ashabının verilen ayetlerin hak olduğunu vicdanen kabullenmelerine dikkat çekilmiş ve buna rağmen inkâr ettikleri bildirilmiştir. Hakikate karşı bu bilinçli inkârları nedeniyle de ayette zalimlikle suçlanmışlardır. Bu hallerinden dolayı nihayetinde Hz. Musa da onların bu durumlarına işaret ederek Allah’a sığınmıştır: *“Mûsâ da, ‘Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim sizin de Rabbimiz olan Allah’a sığınırım’ dedi.”* (Mümin, 40/27)

Ad kavmi de Kur’ân’da kibirlenmeleriyle anılan bir topluluktur: *“Ad kavmi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamış, ‘Bizden daha güçlü kim var?’ demişlerdi. Onlar, kendilerini yaratan Allah’ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi? Onlar bizim ayetlerimizi inkâr ediyorlardı.”* (Fussilet, 41/15) Fiziksel olarak güçlü bir kavim olan Ad, bu gücü haksızlığın ve zulmün gerekçesi kılmış, başkasına iltifat etmeyip, onlara hükmederek, kendilerine hiz-

36 İbn Aşûr, XXIV, 182.

met ettirmişlerdir.³⁷ Dolayısıyla güçlerini haktan ötesi için sarf eden böyle bir kavmin, o duygularla iman etmesi beklenemezdi. Nitekim Allah onlara anladıkları dilde konuşmuş ve kendilerini yaratanın daha güçlü olduğunu hatırlatmıştır. Nitekim helak edilmeleri de ilahi güce karşı kibirli ve şımarık davranmanın vahim sonucunu insanlık için tarihi bir ibret olarak hatırlatılmıştır. Öte yandan ayetteki bu vurgu, gücün haklılık ölçütü olmadığı ve vahiyle bildirilen hakikatlerin her türlü gücün üstünde kabul edilerek boyun eğilmesi gerektiğini bildirmesi bakımından da evrensel bir değer ifade etmektedir.

Allah'ın ayetlerini kibirlenerek kabul etmeyenler, ahirette aynı kibrin izlerini taşıyarak, kendilerini suçlamak yerine cebre sığınıp “*Şayet Allah bana hidayet verseydi elbette ben de muttakilerden olurdum.*” (Zümer, 39/57) diyerek bir anlamda Allah'ı suçlamaya yeltenebilmektedirler. Ancak ilahî cevap dünyada insanlara verilen yeterli ayetleri, irşadı, dolayısıyla gerçekleştirilen hidayeti ve insanın hakla batılı, hayırla şerri, doğruyla yanlış ayırt edip tercih yapabilecek imkâna kavuşturulduğu³⁸, fakat buna karşı gösterilen büyülenmeyi hatırlatmaktadır: “*(Allah, şöyle diyecek:)* “*Hayır, öyle değil! Ayetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkârcılardan oldun.*” (Zümer, 39/59) Bu kişiler cehennem azabına sevk edildiklerinde de yine dünyadaki kibirleri hatırlatılarak, gerçek büyüğün kim olduğu gösterilmiş olacaktır: “*Onlara: “İşte bu, yeryüzünde haksız yere şımarmanız ve böbürlenmenizden ötürüdür. Temelli kalacağınız cehennem kapılarından girin” denir. Büyüklemlenlerin durağı ne kötüdür!*” (Mümin, 40/75, 76)

e. Hevasına Tapınma

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber tarafından yapılan daveti, gösterilen bütün delillere rağmen kabul etmemiş ve şirkte ısrarlarını sürdürmüşlerdir. “*Eğer sabredip sebat göstermeseydik, az kalsın bizi ilahlarımızdan saptıracaktı*” (Furkan, 25/42) diyerek, tevhide yönelmeyi bir sapma olarak telakki etmişlerdi. Allah Teala ise onların bu hallerini hevalarını ilahlaştırma olarak nitelemiştir: “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?*” (Furkan 25/43). Çünkü her türlü delil ve açıklamadan yüz çevirmiş, taklide sarılmış ve ilahi hakikatlere karşı arzuları neye yönlendirmişse onu kabullenmişlerdir.³⁹ Zaten heva da, insan ruhunun şehvetlerden ve canlı varlıklarda bulunan iştihadan kaynaklanan doğal eğilimidir. İnsanı hak yoldan saptırması kaçınılmaz olan bir teamül olan heva, bilgi ve delilin zıddına hareket

37 Râzî, XIX, 368.

38 Maturidî, VIII, 698; İbn Aşûr, XXIV, 48.

39 Râzî, XVII, 239.

etmeye sebep olmaktadır.⁴⁰ Müşriklerin de bir şeyi ilah edinmedeki temel kriterleri onu ilah olarak arzulamaları ve tercih etmeleridir. O şeyin ilahlığa layık olup olmadığını düşünmemiş ya da dikkate almamışlardır.⁴¹ Bazı rivayetlerde bildirildiğine göre müşrikler buldukları bir taşa tapar, sonra ondan daha çok hoşuna gideni bulduklarında ise eskisini bırakır ona taparlarmış.⁴² Bilgiyi ve ahlaki değerleri dışlayan ya da gerektirmeyen bir yaşam tarzı olan hevaya göre yaşamak, hayvanlara ait bir özelliktir. Bu yüzden ayetin devamında “*Yoksa onların çoğunu hakikaten dinler yahut akıllarını kullanır mı zannedersin? Onlar hayvanlar gibidirler, hatta yolca daha sapkındırlar.*” (Furkan, 25/44) buyurularak, hakkı dinlememe ve akıllarını kullanmamalarından dolayı müşrikler hayvanlara benzetilmiştir. Çünkü onlar, dinleri ve ilah algıları hususunda akılı ya da vahyi dinlemeyi değil, hevalarını kılavuz edinmişlerdir. Hayvanlar bile nerede otlayacağını bilir ve sahiplerine itaat ederken; müşrikler rablerine itaat etmez, kendilerine nimet verene şükretmez, tam aksine nankörlük edip isyan ederler. Bu yüzden ayette hayvanlardan da daha alt düzeyde oldukları bildirilmiştir.⁴³ Artık hevasını ilah edinme durumuna düşmüş olan bir insan, ilim, hikmet, hakikat ve irfan gibi vahiy kaynaklı değerlerden uzaklaşmış ve maddi zevklere bağımlı olan gönlünü hevasının arzularına kaptırmıştır.⁴⁴ Psikolojide bu tarz inançsızlığın çatışma psikolojisinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Hevasını ilahlaştırmış insan kendinden üst bir otoriteyi kabullenmek istememektedir. Ölçsüz bir gurur ve kibre kapılarak, kendi üzerinde hâkim ve otorite bir Yaraticı’yı ret ve inkâr etmekte, kendisini ilahlaştırarak O’nun yerine koymaktadır.⁴⁵

İnkârın Bile Bile Gerçekleşmesi

Kur’an’da bilerek inkâr ifadelerinin özellikle ehli kitap hakkında çok kullanılması dikkat çekicidir. İnkârcılar, gerek Hz. Musa zamanında gerekse Hz. Muhammed (sav) döneminde ilahî vahyi dinlemeleri ve anlamalarına rağmen bile bile lafzında ya da manasında değiştirme, gizleme ve gerçekliğinden uzak yorumlarla tahrife⁴⁶ kalkışmışlardır: “*Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah’ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.*” (Bakara, 2/75) Dolayısıyla bu insan-

40 İzutsu, s. 191, 192.

41 İbn Aşûr, XIX, 35.

42 Taberî, XIX, 274; Maturîdî, VIII, 28.

43 Taberî, XIX, 274.

44 Yolcu, s. 128.

45 Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, TDV. Yayınları, 1993, s. 208.

46 Bkz., İbn Aşûr, I, 568.

ların ilahî daveti duymama, bilmeme, anlamama gibi mazeretleri olamaz. En azından inkâr sebepleri bunlar değildir. Nitekim “Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.” (Bakara, 2/144) ayetinde de ehli kitabın bilgi sahibi olduğundan bahsedilmiştir.

Aşağıdaki ayette de kitap ehlinin, en azından ulema sınıfının, peygamberi tanımlarına, gerçeği bilmelerine ve kesin bilgiye sahip olmalarına rağmen hakikati gizlediklerinden bahsedilmektedir: “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler.” (Bakara, 2/146) Daha önceden Firavun ve ashabi da benzer bir tavır sergilemiş ve gönderilen mucizelerin ilahiliğini, dolayısıyla Hz. Musa'nın hak peygamber olduğunu bilmelerine rağmen kibirleri ve zalimlikleri sebebiyle inkârcılıklarını sürdürmüşlerdir: “Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!” (Neml, 27/14)

İlahi vahiy karşısında bile bile yapılan inkâr ve tahrif, hem nübüvveti hem de içeriğini destekleyen mucizelerin de en azından bu kesimler için olumlu bir sonuç doğurmayacağını ortaya koymaktadır: “Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.” (Bakara, 2/145). Öyleyse mesele mucize meselesi değildir. İnanmamaya şartlandıkları için onlara mucize de kâr etmeyecektir.

Dünyada Gizlenen Farkındalık

İsrailoğulları sadece kendilerinin cennete gireceklerini (Bakara, 2/111) ve daha önceden geçtiği üzere Cehennem azabının da sayılı birkaç gün kendilerine dokunacağını (Bakara, 2/80) iddia etmekteydiler. Bu seçilmişlik ve özerklik duyguları Hz. Muhammed (sav)’e inanmayı gerekli görmemelerinde etkili olmuştu. Ancak Allah Teala kalplerindeki gizli gerçekliği açığa çıkarmakta ve bu iddialarına içten içe kendilerinin bile inanamayacaklarını ortaya koymaktadır. Onlara ölümü temenni etmelerini emrederek söz konusu iddialarındaki eminliklerini sınamış ve bu temenninin olmayacağını bildirerek gerçekte iddia ettiklerinin aksine inandıklarını ortaya çıkarmış ve onları kendi iddialarıyla köşeye sıkıştırmıştır: “De ki: “Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki ahiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin! Fakat kendi elleriyle önceden yap-

tıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakkıyla bilendir.” (Bakara, 2/94, 95) Böylece onların kendi hatalarının içten içe farkında olduklarını anlamaktayız. Bu farkındalığa rağmen Hz. Peygamberi tasdik etmemelerinden dolayı da ayette zalimlikle nitelenmişlerdir. Öte yandan doğruluğuna inanmadıkları peygamberin ve ilettiği mesajın bu meydan okumasına karşılık vererek ölümü istemeleri gerekirdi. Zira Kur’ân “*Asla o ölümü temenni etmeyecekler*” demişken, bu bilginin aksine ölümü isteyerek Peygamberi ve Kur’ân’ı yalancı çıkarabilirlerdi. Ancak gerçek peygamberlerin meydan okumalarının kesin surette gerçekleşeceğini bilmektedirler. Bu yüzden meydan okumaya karşılık verememişlerdir. Kur’ân’ın bu meydan okumasına karşılık verememeleri de içten içe hem Hz. Muhammed (sav)’in hem de Kur’ân’ın hak olduğunu bildiklerini gösterir.

Ahiretteki Farkındalık ve İtiraf

Yukarıda zaman zaman vurgulandığı üzere, inkârcı kesimlerin inkârlarına yönelik geçerli bir mazereti ya da haklı bir gerekçesi söz konusu değildir. Teklifin sahibi Allah her türlü yeter şartı sağlamış ve artık inanan da inanmayan da bir delil üzerine tercihini gerçekleştirmiştir. İnkârcılar da kendi iç dünyalarında inkârlarının kendi özgür tercihleri olduğunun farkındadırlar. Bu farkındalığı dünyada ister ilan etsinler isterse gizlesinler hakikat değişmemektedir. Ahiret hayatında ise bu farkındalık artık bir itirafa dönüşecektir. Yalan söyleme, hakikatleri gizleme ya da bahane üretme imkânı kalmadığı için yalın gerçeklik net bir şekilde ortaya çıkacaktır: “(O gün Allah, şöyle diyecektir:) “Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” Onlar şöyle diyecekler: “Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz.” Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler. Bu (peygamberlerin gönderilmesi), Allah’ın, halkları habersizken ülkeleri haksız yere helâk etmeyeceği içindir.” (Enam, 6/130, 131)

Aşağıdaki ayetlerde de kişinin kendi gerçekliğiyle yüzleşeceği ve gerçeğin yalansız yüzüyle karşılaşılacağı ve insanın bundan kaçamayacağı ifade edilmiştir:

“Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Yine Allah, sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah, kullarını çok esirgeyicidir.” (Ali İmran, 3/30)

“O kıyamet günü, Allah’ı inkâr edip Peygamber’e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah’tan hiçbir söz gizleyemezler.” (Nisa, 4/42)

Ölüm anıyla birlikte inkârcıların inkârlarını bile ve haklı bir gerekçesi olmadan gerçekleştirdiğini itiraf süreci başlamaktadır. Bazı inkârcılar ölüm anı-

nın korkusuyla önce yaptıklarını kabul etmemeye yelteneceklerdir: “O kâfirler, nefislerine zulmederlerken melekler onların canlarını alır da onlar teslim olup, “Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk.” derler. (Melekler de şöyle diyecekler:) “Hayır! Allah sizin yapmakta olduklarınızı hakkıyla bilmektedir.” (Nahl, 16/28) Ancak artık mutlak hakikat süreci başladığından gerçeklikler de itiraf edilmeye başlanacaktır: “Kim, Allah’a karşı yalan uyduran veya O’nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalimdir? İşte onlara kitaptan (kendileri için yazılmış ömür ve rızıklardan) payları erişir. Sonunda kendilerine melek elçilerimiz, canlarını almak için geldiğinde, “Hani Allah’ı bırakıp tapınmakta olduğunuz şeyler nerede?” derler. Onlar da, “Bizi yüzüstü bırakıp kayboldular.” derler ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ederler.” (Araf, 7/37) ayetinde bu itiraf gündeme getirilmiştir.

Mahşer ve Cehennem’de de aynı itiraf süreci ve kendi aleyhlerine tanıklık devam etmektedir. Özellikle En’âm suresinde inkârcıların mahşer meydanında ve azapla karşı karşıya kaldıkları zaman, hem dünyada yaptıklarını itiraf etmeleri hem de pişmanlıkları detaylı bir şekilde anlatılmıştır: “Onları tümüyle (mahşere) toplayıp da Allah’a ortak koşanlara, “Nerede, ilâh olduklarını iddia ettiğiniz ortaklarınız?” diyeceğimiz günü hatırla. Sonunda onların manevraları, “Rabbimiz Allah’a andolsun ki biz (O’na) ortak koşanlar değildik.” demelerinden başka bir şey olmayacaktır. Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve iftira edip durdukları şeyler (uydurma ilâhları) onları nasıl yüzüstü bırakıp kayboluverdi? ... Onların ateşin karşısında durdurulup: “Ah, keşke dünyaya geri gönderssek de bir daha Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!” dediklerini bir görsen! Hayır, (bu yakınmaları) daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara görüldü (de ondan). Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancıdırlar... Rab’lerinin huzurunda durduruldukları vakit (hâllerini) bir görsen! (Allah) diyecek ki: “Nasıl, şu (dirilmek) gerçek değil miymiş?” Onlar, “Evet, Rabbimize andolsun ki, gerçekmiş” diyecekler. (Allah), “Öyleyse inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!” diyecek. Gerçekten de ziyana uğramışlardır Allah’a kavuşmayı yalan sayanlar. Nihayet anstızın başlarına kıyamet kopunca günahlarını sırtlarına yüklenirler de yaptığımız taşkınlıklardan dolayı yazıklar olsun bize derler; ne de kötü yüküdür taşıdıkları yükler.” (Enam, 6/22-31)⁴⁷

“Onlar da şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin.[472] Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?” (Mümin 40/11)

47 Benzer ayetler için bkz., 16.Nahl, 87; 25.Furkan, 27-29; 33.Ahzab, 66.

Hâlbuki Allah tüm bu olacakları daha dünyadayken haber vermiş ve onları bu hale düşmemeleri için önceden uyarılmıştı: “*Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi, ‘Allah’ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! Gerçekten ben alay edenlerden idim’ demesin.*” (Zümer, 39/44, 56).

“*Yahut azabı gördüğünde, ‘Keşke benim için dünyaya bir dönüş daha olsa da iyilik yapanlardan olsam’ demesin.*” (Zümer, 39/58).

İnkârcılar Aleyhine Tanıklık

Ahiret hayatında inkârcılar aleyhine pek çok tanıklık gerçekleşecek ve böylece hiçbir surette haksızlık kanaati ya da iddiası söz konusu olmayacaktır. Kur’ân’da zikredilen bu tanıklar Allah, peygamberler, müminler ve kişinin kendisidir.

a. Allah’ın Tanıklığı

Allah Teala bazı ayetlerde insanların yapmakta oldukları her şeye tanıklık ettiğini ifade etmiştir. Tanıklığın Allah’a nispet edilmesi, her şeyi bildiğine ve O’na gizli kalan hiçbir şeyin olmadığına işaret etmektedir. Öte yandan bu tanıklık kinaye olarak, Allah’ın suçlulara karşı tehdidini de ifade etmektedir.⁴⁸ “*Onları tehdit ettiğimiz şeylerin bir kısmını sana göstersek de, (göstermeden) seni vefat ettirsek de sonunda onların dönüşü bizedir. Sonra, Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir.*” (Yunus, 10/46).

“*(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur’an’dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona dal-dığınızda biz üzerinize şahidiz. Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hatta) bu zerreten daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı)dır.*” (Yunus, 10/61).

b. Peygamberlerin Tanıklığı

Ahiret hayatında özellikle inkâr edenlerin aleyhine delil olacak hususlardan biri de peygamberlerin tanıklığıdır. Zira nübüvvet sürecinin başından sonuna kadar iman ve inkâr karşılıklarına tanık olan peygamberlerden daha güçlü şahit olamaz. Bu sayede inkârcılar dünyada peygamberin çağrısına gösterdikleri olumsuz tepkiyle de bizzat muhatabının huzurunda yüzleştirilmiş olacaklardır: “*Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!*” (Nisa, 4/41), “*Kıyamet günü her ümmetten bir şahit göndereceğiz.*” (Nahl, 16/84), “*(Ey Muhammed!)*

48 İbn Aşûr, XI, 186.

Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün.” (Nahl, 16/89).

Her ümmetin şahidi, esasen o ümmetin peygamberidir.⁴⁹ Peygamberler, insanlara davet sorumluluğunu yerine getirdiklerini ifade edince, inkârcıların habersizlik bahanelerinin önü de kesilmiş olacaktır. Nitekim şu ayette de peygamber göndermenin inkârcıların muhtemel mazeretlerine set çekeceğini görmekteyiz: *“Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”* (Nisa, 4/165) Herhangi bir bahane ya da mazeret hakları kalmadığı için, *“Sonra inkâr edenlere ne (özür dilemeleri için) izin verilecek, ne de Allah’ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilecek.”* (Nahl, 16/84), *“Onlara izin de verilmez ki, özür dilesinler.”* (Mürselât, 77/36) *“O gün zalimlere özür dilemeleri fayda vermez.”* (Mümin, 40/52) ayetlerinde de ifade edildiği üzere özür beyan etme fırsatı verilmeyecektir. Zira hataların telafi vakti artık geçmiştir.

c. Müminlerin Tanıklığı

İnsanların lehine ya da aleyhine peygamberlerin tanıklığı olacağı gibi müminlerin de onu kabul ya da reddedenlere yönelik tanıklığı olacaktır.⁵⁰ Hz. Muhammed (sav)’e inanan müminlerin hususen vurgulanmasında düşünülebilecek bir husus da, onların önceki peygamberlerin haberlerini almaları ve dinlerini tebliğ ettiklerine yönelik fiili tanıklık etmeleridir. Bu yüzden Allah müminlere bu tanıklığın gereğini yeterince yerine getirmeleri için hem kendinden doğru bir şekilde korkulmasını, hem de yolunda gereği gibi gayret gösterilmesini emretmiştir: *“Allah uğrunda hakkıyla cihat edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”* (Hacc, 22/78).

d. Diğer Tanıklar

Bazı ayetlerde ise inkârcılar aleyhine şahitlik edecekler doğrudan belirtilmeden genel olarak kullanılmıştır: *“Kim Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? İşte bunlar, Rablerine arz edilecekler ve şahitler de, “Rablerine karşı yalan söyleyenler işte bunlardır” diyeceklerdir. Biliniz ki, Allah’ın lâneti zalimler üzerinedir.”* (Hud, 11/18), *“Şüphesiz ki, peygamberlerimize ve iman edenlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.”* (Mümin, 40/51). Bu şahitlerin amelleri kaydeden ve gözetleyen melekler, olaylara

49 İbn Aşûr, V, 57.

50 Maturidî, VII, 448, 449; İbn Aşûr, XVII, 352.

tanıklık eden peygamberler veya diğer insanlar ya da insanın uzuvlarının olması muhtemeldir.⁵¹ Nitekim Fussilet suresinde uzuvların kişi aleyhine tanıklık edeceğinden bahsedilmiştir: “*Nihayet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.*” (Fussilet, 41/20).

e. Kendi Aleyhine Tanıklık

Allah Teala, İsrâ Suresinde “*Her şeyi iyice anlattık.*” (İsrâ, 17/12) buyurduktan sonra, “*Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.*” (İsrâ, 17/13) sözleriyle insanın sorumluluğunun kendi tercihleriyle bir netice doğuracağını ifade etmiştir. İnsanların tevhit, nübüvvet ve ahiretle ilgili ihtiyaç duydukları her delil, va'd ve va'id, terhib ve terğib ile ilgili açıklamalar gereğince yapılmıştır. Dolayısıyla insan için artık herhangi bir mazeret kalmamıştır.⁵² Dolayısıyla herkesin iyi ya da kötü ameli, saidlilik ya da bedbahtlığı, mükâfat ve azabı kendi boynuna dolanmıştır. Bu nedenle kendi gerçekliğiyle yüzleşen insana hesap sormaya bile gerek kalmaz. Zira her türlü yalan, bahane, mazeret ve aldatmadan soyutlanmış haliyle insanın kendisi kendi aleyhinse sorgulayıcı ve tanık olarak yerlidir. Yaptıklarını hatırlaması için amellerinin kaydının da gözünün önüne serildiğini düşünürsek, verilen karşılığın hak edilmişliğine tam kanaat getirileceği açıktır: “*Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter*” denilecektir.” (İsrâ, 17/14), “*Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!*” derler. *Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.*” (Kehf, 18/49)

Dünyadaki inanç, inkâr ve de amellerin tüm detaylarına kadar hatırlatılması ve daha önceden de vurguladığımız üzere, kişinin yalan beyan ya da sahte bahanelerin arkasına sığınamayacak olması hem derin bir pişmanlığı hem de suçların itirafını sağlamaktadır. Aşağıdaki ayetlerde söz konusu pişmanlık ve itirafların birkaç örneğini görebiliriz:

“*Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşır, bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır. Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselermişiz*” derler.” (Enbiya, 21/97)

“*Onlar da şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?*” (Mümin, 40/11)

51 Maturîdî, VI, 112, IX, 38, 39; Râzî, XII, 533; Taberî, XV, 282, XXI, 402; İbn Aşûr, XXIV, 168.

52 Râzî, XIV, 418.

“Orada onlar taptıklarıyla çekişerek şöyle derler: “Allah’a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk. Bizi ancak (önderlerimiz olan) suçlular saptırdı.” (Şuara, 26/96-99)

“Artık Rabbimizin sözü (azap) bizim hakkımızda gerçekleşti. Biz onu mutlaka tadacağız.” (Saffat, 37/31)

“Evet, biz sizi saptırdık. Çünkü biz de sapkın kimselerdik.” (Saffat, 37/32)

“Cehennem bekçileri) derler ki: “Size peygamberleriniz açık mucizeler getirmemiş miydi?” Onlar, “Evet, getirmişti” derler. (Bekçiler), “Öyleyse kendiniz yalvarın” derler. Şüphesiz kâfirlerin duası boşunadır.” (Mümin, 40/50)

Sonuç

Dünya yaşamında ilahî teklife muhatap olan ve ahiret hayatında da bunun karşılığını görecektir insan, sorumluluğunu yerine getirmesini sağlayacak yeterli donanımlarla yaratılmış, teklif öncesi ve teklif esnasında gerekli olan ihtiyaçları giderilmiştir. Böylece ilahi teklif adil bir zemin üzerine inşa ettirildiği için verilecek karşılıklar da itiraza imkân vermeyecek yeterlilikte adil olmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de insanlara dinî sorumluluklarını bilmeleri ve yerine getirmeleri için gerekli olan bilişsel ve ontolojik şartların sağlandığı pek çok ayette bildirilmiştir. Gerek insanın aklî ve duygusal gerçekliği, gerekse peygamberler ve ilahi vahiyler vasıtasıyla sağlanan yeterlilikler ona Yaratıcısını ve gönderdiği mesajı reddetmesi için haklı bir mazeret hakkı bırakmamıştır. Buna rağmen inkârcı kesimler, inkarları için değişik bahane ve gerekçeler sunmaya kalkışsa da Allah tüm bunları reddetmekte ve onların inkârlarının gerçek sebeplerini bildirmektedir. Nitekim ahiret hayatındaki itiraflar ilahi teklifteki adaletin bir başka spatı olacaktır.

Kur’ân’daki bu muhtevadan, teklifin sıhhati için insanların özellikle bilişsel bir tatmine ihtiyaç duydukları en azından bahane üretmemeleri adına bunun sağlanması gerektiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Peygamberler, yaşadıkları dönemlerde ilahî ayetleri beyan edip yaşayarak bu vazifeyi icra etmişlerdir. Buradan çıkarılması gereken önemli bir sonuç ise, insanlar için teklifin sıhhatini sağlayan ve mazeret hakkı bırakmayan teklif öncesi ve teklif sürecindeki yeterliliklerin insani yönünün artık müminler tarafından sağlanmasının gerekliliğidir. Bu yeterlilik sağlanmadığı sürece, inkârın ve karşılığının Kur’ân’da anlatılan çerçevesi oluşturulmamış demektir. Dolayısıyla bu vazifeyi yerine getirmeyen müminlerin, mazeret ya da bahane hakkı bıraktıkları kesimlere Kur’ân’daki muhtevasıyla inkârcı damgasını vurmaları ve bunun geçerliliği elbette ki tartışmalı olacaktır.

Kaynakça

- Abdulcebbar, Kâdı, *el-Muğnî, (el-İrâde)*, Tah. el-Eb George Şehhate Kanavati, Kahire, 1962, VI/b.
- Abdulcebbar, Kâdı, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîdi ve'l-Adl*, XI, (*et-Teklif*), Tah. Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulhalim en-Neccâr, Kahire, 1965.
- Abdulcebbar, Kâdı, *el-Muhîr bi't-Teklif*, Tah. Ömer Seyyid Azmî, Kahire, tsz.
- Cüveynî, İmamul-Harameyn Ebu'l-Meâlî Abdulmelik, *el-İrşâd*, Tah. Es'ad Temim, Beyrut, 1996.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, TDV. Yayınları, 1993.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tabrîr ve'r-Tenvîr*, Tunus, ed-Daru't-Tunusiyye li'neşr, 1984.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavranlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul, 1991.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tevlâtul-Kur'an*, Tah. Mecdî Bâsellûm, Beyrut, 2005.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'în, *Tabsiratu'l-Edille* II, Nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003.
- Öge, Sinan, "Fıtratın Misâki", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Erzurum 2004, ss. 243-263.
- Öge, Sinan, *Allah'tan Alem'e İlahi Fiiller*, Araştırma Yay., Ankara, 2009.
- Râzî, Fahrudîn, *Tefsîr-i Kebîr*, Ter. Heyet, Ankara, 1988-1995, X, 270.
- Rıza, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Menâr*, Mısır, 1990.
- Şenkîtî, Muhammed Muhtar, *Ezvâul-Beyân fî İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1995.
- Şerif Murtazâ, Ebu'l-Kasım Ali b. Hüseyin, *İnkâzu'l-Beşer mine'l-Cebri ve'l-Kader*, Tah. Muhammed Ammara, Kahire, 1971 (*Resâilul-Adl* içerisinde).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiul-Beyân fî Têvîlil-Kur'an*, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Tûsî, Muhammed b. el-Hasen, *el-İktisâd fî mâ Yete'alleku bi'l-İ'tikâd*, Neced, 1979.
- Yolcu, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, İstanbul, Çıra Yay., 2004.
- Zühayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munîr fî'l-Akîdeti veş-Şerîati ve'l-Menhec*, Dımaşk, Daru'l-Fikri'l-Muasır, 1418 h.

